

להשקות, להשקות, להשקות

כריסטוף פארט

במציאות הנוכחית, אפילו גדולי האופטימיסטים אינם שואפים ליותר מאשר למנוע את התממשות האיומים שלפנינו. מבט על עברו של כדור הארץ חושף כי זהו המצב השגרתי שנשמר בו לאורך מיליארדי שנים: ההיסטוריה של כוכב הלכת היא בעיקרה תולדות הקטסטרופות שנמנעו בזכות פעולתם המשותפת של אינספור מיקרו־אורגניזמים. הפוליטיקה של עידן האנתרופוקן צריכה להתגייס לפרויקט של עיכוב האסון

ספטמבר 2024

מי שעדיין מתעקש לכתוב ברגע הנוכחי, עושה זאת בין השאר נוכח הסכנות הבאות: האפשרות של בחירה מחודשת בדונלד טראמפ, העלייה המסתמנת של מפלגת ה-AfD הימנית-קיצונית בגרמניה, האפשרות של פלישה סינית לטייוואן, החשש מהשבתת זרם הגולף, הסכנה של שבירת סף ההתחממות של שתי מעלות צלזיוס, הכחדת המינים השישית, המשבר הבא של האיחוד האירופי והסינגולריות הטכנולוגית הקרבה ובאה. נותר רק חלון זמן קצר: זמן לעכב את הצפוי להתרחש, זמן להתחמש לקראתו, אך גם זמן לתהות: האם אי פעם הייתה חברה כלשהי שכמותנו הייתה כה בלתי בטוחה בנוגע לעתידה ובו בזמן כה בטוחה באופי האסונות הצפויים לה?

אם משהו חייב להשתבש, לפחות שישתבש על פי התסריט - כאילו רק מה שהזהירו אותנו מפניו עשוי להוביל אותנו לאבדון, לא שום דבר אחר. התרחישים המזוועים ביותר עשויים להתגשם, אבל הם לא יגרמו לנו אלא לאנחת רווחה קלה שמשמעותה "אותי זה לא ממש מפתיע". מעל המקום שלנו בספרי ההיסטוריה כבר מתנוססת הכותרת: "כרוניקה של כישלון ידוע מראש". גם זה סוג של יומרה: גם כאשר

הקרקע נשמטת מתחת לרגלינו, נוכל עדיין לטעון שזה לא קרה בהפתעה. כאילו אנו חסינים הן מהפתעות טובות הן מרעות, בעודנו מתמסרים לציפייה חצי מיואשת, חצי מופרזת, שרק הקטסטרופות הצפויות ביותר הן שיתגשמו: אנו, המתרסקים המעודכנים תמיד.

פצצה מתחת לשולחן

חלפו הימים שבהם האפשרות שיקרה אירוע בלתי ניתן לחיזוי העסיקה בלי הרף את המחשבה; הימים שבהם אפשר היה לכנות משהו "אירוע" רק אם הוא מימש את מה שנחשב לא אפשרי. ייתכן, כתב ז'אק דרידה, "שרק התרחשותו של האירוע בדיעבד, מאפשרת לנו אולי לחשוב על מה שאיפשר אותו קודם לכן".^[1] היה מדובר על אירוע במובן כה מופלא של המושג, שהוא הפך אפשרי רק ברגע שבו התממש. עכשיו, לעומת זאת, נדמה כי כולנו הועברנו צוותא לסרט של היציקוק. שם, ההיגיון אינו מבוסס על הפתעה, אלא על מתח מתמשך - Suspense.

מאסטר הקולנוע הוותיק כבר ניסח זאת:

אפשר כבר לראות את המאפיינים המרכזיים במצבנו: הפצצה המתקתקת, הזמן שעומד להיגמר, העדרה של הפעולה הממשית תוך כדי שהשיחה הלא נגמרת נמשכת בלי הפרעה, והמצב שבו ככל שהצופים מודעים יותר למתרחש, כך גובר המתח. המתח מבדר אבל הוא גם קטלני: ככל שהשיחה חסרת החשיבות והפעולות שנמנעות מלעצור את הקטסטרופה נראות נלעגות לצופה המיודע, כך הן גם מעוררות בו יותר עניין. לבסוף, למצב זה יש גם היגיון כלכלי: טכניקת ההפתעה ממלאת 15 שניות בקושי, ואילו במתח אפשר להישאר כמעט בלי הגבלה. כפי שכתב כבר הפילוסוף ברוננו לאטור על עידן האנתרופוקן: "לא חשוב מה נעשה, האיום ימשיך לרחף מעלינו למשך מאות אם לא אלפי שנים". וזה במקרה הטוב.^[3]

בתנאים הנוכחיים, אפילו לאופטימיסטים הגדולים ביותר אין שאיפה גדולה יותר מאשר להימנע מן הסכנה שמאיימת. הם מקווים רק: שלא יקרה לנו כלום. אם עדיין קיימת תקווה כלשהי ש-2024 תהיה שנה טובה בניגוד לציפיות, זה רק בזכות מה שלא יקרה בה. גם הפרויקטים השאפתניים של המאה מצטמצמים להבטחה שלא ייפלט יותר מדי CO₂, שיאט קצב הכחדת המינים ושתצומצם צריכת האנרגיה לנפש.

מדוע כבר אי אפשר לדמיין שום אירוע שאינו מאיים? מדוע אין תוכניות שאפתניות יותר מאשר מניעה או לפחות דחייה של איומים? ואיך לאפיין את הסוג המיוחד של המזל שעוד מותר לנו לקוות לו: המזל של מי שניצל בעור שיניו. האוטוביוגרפיה של בר המזל מהעתיד כנראה תיקרא "מה שנחסך ממני".

התהיות האלה אינן נכתבות בטון פולמוסי או ביקורתי. מי שמבקר את התפיסה הקיומית הזאת נדרש להציע משהו שנדמה פחות ופחות מתקבל על הדעת: להחליף את מאמץ הדחייה הנצחית בפרויקט אחר שאפשר להאמין בו; כדי שנוכל להעמיד מול האירועים המאיימים והצפויים התרחשויות כלשהן שהן בלתי ניתנות לחיזוי - כמו אלה שכינו התיאולוגים "נס", משפטנים מסוימים כינו "מצב חירום"

ופילוסופים פוסט-סטרוקטורליסטים כינו "אירוע". אולם נדמה שהתרחשויות מסוג זה איבדו באופן בלתי נמנע את סבירותן האינטלקטואלית. אבל - למה? אולי בעתיד נראה בכך את השיעור החשוב באמת שלימד אותנו תחום הידע המכונה "מדעי המערכת הפלנטרית": פחות אזהרה זו או אחרת, אלא המחשבה מעוררת ההשתאות שהאירועים החשובים ביותר בביוגרפיה של כוכב הלכת שלנו היו תמיד האירועים שכוכב הלכת הצליח למנוע.^[4]

היסטוריית כדור הארץ כהתרחקות שנמנעה

בסיפור מפורסם של שרלוק הולמס, הבלש מפנה את תשומת הלב ל"תקרית חשודה עם הכלב" שהתרחשה בלילה הקודם. כשהעוזר שלו, ווטסון, מתעקש שלא הייתה תקרית כזו, הולמס מגיב: "מה שראוי לציון הוא דווקא שהכלב לא נבח [...] אירוע שלא התרחש יכול להיות משמעותי יותר מכל מה שקרה בפועל".

גם לפי ההיגיון של מדעי מערכת כדור הארץ, יש משמעות גדולה לריבוי אירועים כאלה, שהמשותף לכולם הוא היותם אי-התרחשויות מכריעות. כל כתיבתו של חלוץ התחום, גיימס לאבלוק - מי שהגדיר עצמו "מומחה לרפואת פלנטות" - היא בעצם ניסיון לאתר את האירועים החשודים שהתרחשו בשלושה וחצי מיליארד השנים האחרונות של היסטוריית כדור הארץ. אלו שאפשר בקושי לזהות דווקא משום שלא התרחשו. מעטים הדברים שאכן קרו בכדור הארץ שאפשר להשוותם לפלא של מה שלא קרה. ריכוז המלח באוקיינוסים היה אמור כבר מזמן לעבור את הסף שמאפשר חיים. הסידן היה אמור כבר מזמן להגיע למינון קטלני בדמות יוני סידן מסיסים במי האוקיינוסים. יסודות חיוניים כמו גופרית, סלניום ויוד היו אמורים להישטף כבר מזמן אל הים ולהפוך את היבשה לבלתי ניתנת לחיים. הגזים הגופריתיים מהרי געש או חומרים מחזרים בסלעים געשיים היו אמורים כבר מזמן לכלות את החמצן באטמוספירה. האוקיינוסים היו אמורים להתנדף מזמן אל החלל. זהו, לפי לאבלוק, הגורל המאובק שהמתין לכוכב הלכת נוגה: "הכי סביר שהיסודות המחזרים, ברזל וגופרית המצויים בסלעי הקרקע, גזלו את החמצן ממולקולות המים. בתהליך זה מימן שוחרר כגז והאטומים הקלים ברחו אל החלל."

מדעי מערכת כדור הארץ הם הרבה יותר מנאומים אפוקליפטיים. הם עוסקים פחות בשאלה מתי ניכחד ויותר בשאלה מדוע כדור הארץ לא נכחד כבר לפני מיליארדי שנים. ברונו לאטור מנסח זאת במדויק: "ממש כמו מאדים, גם כדור הארץ היה אמור להיות כוכב מת. הוא לא. איזה כוח מסוגל לעכב זאת?"^[5]

המצב שלאבלוק מכנה "גאיה" הוא תוצר של העובדה שהחיים הצליחו להשתמר: "בשלב מוקדם בהיסטוריה של כדור הארץ, בטרם החיים, התפתחו היבשה, האטמוספירה והאוקיינוסים אך ורק לפי חוקי הפיזיקה והכימיה. זו הייתה התדרדרות מהירה לעבר מצב של כוכב מת, סטטי, שנמצא בשיווי משקל שאינו יכול להצמיח שום שינוי. אבל במרוצה הפראית בין התחומים הכימיים והפיזיקליים השונים, הגיע לזמן קצר כוכב הלכת לשלב שהציע תנאים נוחים לחיים. ברגע מסוים זה, התרבו התאים החיים שנוצרו במידה כזו שהימצאותם השפיעה על מרחב הארץ. נבלמה ההתרחקות לעבר שיווי המשקל המת. בנקודה זו התמזגו יצורים חיים, המסלע, אוויר וימים לישות חדשה - גאיה. וכאשר הזרע מתאחד עם הביצה, נולדים חיים חדשים."^[6]

העולם הוא כפי שהוא בזכות התרסקות שנבלמה. מה שהיה אמור להיות "הידרדרות מהירה לעבר מצב של כוכב מת, סטטי, שנמצא בשיווי משקל", נעצר איכשהו. ההידרדרות המהירה הזו, שצייתה עדיין רק לחוקי הפיזיקה והכימיה, נגעה גם בפיזיקה של החיים, לפחות לזמן קצר. זה מה שאפשר לחיים להתקיים.

אם כן, בכל הנוגע לכדור הארץ הכימיה והפיזיקה יכולות רק לתאר את הגורל שממנו התחמק. מדעים אלו אינם עוסקים בתיאור עובדתי של מערכת כדור הארץ, אלא דווקא במה שלא קרה. אם היו מתנהלים הדברים על פי הכימיה והפיזיקה, היה רק חלון זמן קצר שבו היה אפשר לחיים להתקיים. החיים עצמם הם מה שממשיך להחזיק את החלון פתוח. הם אינם אלא הארכתו של אותו רגע מבורך. "האיום ימשיך לרחף מעלינו למשך מאות שנים, אם לא אלפי שנים" - אמר לאטור; אבל למזלנו, החיים דוחים את קיצם שלהם במשך מיליארדי שנים.

חיים התלויים על חוט דק

כאלה הם תמיד החיים: חיים במדד הירוק, חיים בתוך הטווח המצומצם שאפשר לסבול. הם אפשריים רק בטווח צר מאוד. לאבלוק: "כבר הבחנו בכך שהתנאי לכל הרכיבים המרכזיים של החיים הוא תחום מצומצם כל כך". זה לא אומר שהחיים מנועים מלחרוג מהגבולות האלה, שהוטל עליהם איזשהו איסור. משום שאותם אזורים צרים שאי אפשר לחרוג מהם אינם קיימים מלכתחילה. יש ליצור אותם: באמצעות החיים עצמם. החיים יכוונו את פעילותם כך שסביבתם תישאר בתוך הטווח הזה.

הנקודה העיקרית היא ש"האטמוספירה, האוקיינוסים, האקלים וקליפת כדור הארץ מוסדרים כך שהחיים יהיו אפשריים, כתוצאה מהתנהגותם של האורגניזמים". יצורים חיים רבים אינם מפסיקים לייצר מלאכותית את התנאים שבהם החיים יוכלו להימשך. בכל רגע ורגע, מושבות של מיקרו־אורגניזמים מצטברות על חופי היבשה ויוצרות סטרומוליטים - מבנים מגיר. כך הן תוחמות את מי הים בלגונות שבהן המים מתאדים. כך מסולקות מהים כמויות קטלניות של מלח. חיידקים ממשיכים להפוך את הסידן הקטלני לסידן פחמתי לא מסיס אשר שוקע לקרקעית הים.

בכל רגע ורגע, יצורים ימיים מסנתזים תרכובות כימיות שבאמצעותן מועברים יסודות חזרה לארץ דרך האוויר. הצמחים עסוקים בכל עת בהעשרת את האוויר בחמצן, תוך כדי שהם לוכדים חומר פחמני במאגרי סלעי משקע לפני שהוא מגיב עם חמצן. כך, בסופו של דבר, ריכוז החמצן באוויר גדל. החמצן מתחבר בלי הרף עם המימן ויוצר מים, שהם כבדים מדי מכדי לברוח לחלל. החיים ממשיכים בלי הרף לטוות את חוט המשי הדק שעליו הם תלויים.

אלוהים והמיקרובים

האם היפותזת גאיה היא מדע או מטפיזיקה? עלינו לשאול שאלה אחרת: אם זוהי מטפיזיקה, במה היא שונה מהמטפיזיקה המוכרת? ג'ורג'יו אגמבן מראה כי משלהי העת העתיקה ועד ימי הביניים התנהל דיון סוער בשאלה אם לאלוהים אכפת מהעולם רק באופן כללי (מקור הרעיון המושג של "חוקי הטבע") או

שהוא מעורב בכל פרט ופרט.^[7] אל שיוצר חוקים כלליים לא יתערב במה שנעשה בעולם. אגמבן מציע את הדימוי של "ריבונות אימפוטנטית". לעומת זאת, אם האל אינו מגביל את סמכותו לתחום החקיקה, העולם יהיה חשוף לסדרת התערבויות אלימות נטולות רסן.

תחת סימנה של גאיה, אפשר להבחין בהיפוך משולש: ראשית, החוקים הכלליים, בכל הנוגע ליצורים החיים, הם כלי ממשל לא יעיל, כי הם מבטיחים אך ורק את הנפילה החוזרת אל האיזון הטבעי של המוות. למעשה, נדרשת התערבות מיוחדת - כן, התערבות של יצורים כמו חיידקים, אצות ודומיהם. תוצאת התערבויותיהם אינה כאוס, אלא דווקא ייצוב מחודש ולא נגמר של מדדים מסוימים. כך באה לידי ביטוי הלוגיקה של המשוב, שמטרתה לשמור על התפקוד התקין.

הרעיון של נס - אירוע ששובר את החוקיות הקבועה - הופך כאן לנס מסוג אחר: הנס של הקביעות עצמה. לאבלוק מסביר: "ההיפותזה של גאיה טוענת כי הטמפרטורה, רמת החמצון, החומציות ומשתנים אחרים בסלעים ובמקווי מים נשארים קבועים בכל זמן, וכי ההומיאוסטזיס הזה נשמר באמצעות תהליכי משוב מסיביים. תהליכים אלה מופעלים באמצעות עולם החיים באופן לא מודע ובלי כוונה".

שורה של מדדים נשארים "קבועים בכל זמן", מבלי שניתן להסבירם כקבועים טבעיים. במקום זאת, יציבותם מתגלה כקלה להפרה וכתוצאה של "תהליכי משוב מסיביים". באיזו תיאוריה קודמת הייתה הקביעות מובטחת פחות? איפה הייתה מסוגלת להישאר לאורך זמן רב יותר? פלא של יציבות שנמשכת מיליוני שנים! האם ייתכן שהמחשבה על מצב החירום המתמיד, שמעסיקה את אנשי התאולוגיה הפוליטית, עיוורה אותנו למצב החירום של הקביעות עצמה?

ולבסוף: מהרעיון של אל ששולט מעל הדברים ואינו טורח להתעסק עם כל פרט קטן, נולדת הדאגה המתמשכת דווקא לגבי הדברים הקטנים ביותר. אלכסנדר מאפרודיסיאס ניסח זאת כבר במפנה המאה השלישית לספירה: "גם הדאגה של האדם לענייני ביתו אינה מקיפה עד כדי כך שיטרח להתעסק עם העכברים, הנמלים וכל שאר הדברים הזעירים הנמצאים שם".

בגאיה, הדאגה הזו לענייני הבית נופלת כעת על היצורים המיקרוסקופיים. לאבלוק כותב: "לפעמים, ברגעים של חמלה מרוממת כלפי החיים על פני כדור הארץ [...] אני מנדב את עצמי לתפקיד של 'נציג עובדים' עבור המיקרואורגניזמים ועבור צורות החיים הנחותות והלא מיוצגות. הם אלו ששמרו על הפלנטה הזו כשירה לחיים במשך שלושה וחצי מיליארד שנה. חיות המחמד, פרחי הבר, בני האדם, כולם ראויים לתשומת לב. ועם זאת, הם היו כלום בלי התשתית הנרחבת של המיקרובים".

הטכון אקולוגי

אז מדוע אין כבר שום פרויקט פוליטי מתקבל על הדעת על סדר היום שיבצע את מה שנדרש כדי להביא לדחייה, גם אם לא למניעה, של עלייה נוספת בשיעור הפחמן הדור-חמצני, של הכחדת מינים, של פריצת "גבולות פלנטריים"? בנקודת הזמן הנוכחית כבר צריך להבין את הדחייה כפרויקט הגדול ביותר

האפשרי. כיום אנו מצויים בדחייה שנמשכת מיליארדי שנים. מכאן ואילך ייתכנו רק שתי קטגוריות של התרחשויות: הפרעות וקטסטרופות. הפרעות ניתנות לנטרול, קטסטרופות מביאות את המערכת לידי קריסה.

ומדוע כבר איננו נשבים בקסם הרעיון של אירוע המפר את כל הסדרים ומשחרר אותנו מהסטגנציה? משום שיש לראות באירוע המפתיע דווקא את התמשכותה של רציפות פעם אחר פעם. אפילו המשורר וההוגה הנס מגנוס אנצנסברגר, הידוע באהבתו לאירועים מסעירים, הודה פעם כי "הנס האמיתי אינו בכך שמשוהו מתמוטט, אלא בכך שמערכות רבות שורדות תקופה מסוימת במצב של איזון רופף".^[8] אנצנסברגר דיבר על "ניסים יומיומיים" אבל הצביע למעשה על הנס שנקרא נורמליות.

הפוליטיקה האנתרופוקנית ניצבת בפני דרישות פרדוקסליות. באופן מוזר, הן תואמות את מה שהבין המשפטן הגרמני קרל שמיט לאחר מלחמת העולם השנייה בתור תמצית של ההשקפה הנוצרית על ההיסטוריה. מילת המפתח היא קתכון: "האמונה שמשוהו עוצר את סוף העולם יוצרת את הגשר היחיד שבין השיתוק האסכטולוגי של כל הפעילות האנושית לבין הכוח ההיסטורי המפואר דוגמת זה של הקיסרות הנוצרית של המלכים הגרמאניים".^[9] ה"עוצמה ההיסטורית" שתיאר שמיט אינה מתבטאת בתוצאות חיוביות, אלא דווקא בעובדה שהאירוע האחרון, האפוקליפסה, אינו מתרחש.

עכשיו הבחירה שוב בידינו: או "שיתוק של כל האירועים האנושיים" לנוכח האפוקליפסה או שיתוק של האירוע האפוקליפטי עצמו. כאשר מיישמים את משמעות האנתרופוקן, הדחייה הפעילה של האפוקליפסה לא תופיע בדמות ניסיון לייצג את המיקרואורגניזמים כ"נציגי עובדים" (כמו שהציע לאבלוק), אלא בניסיון לחקות את פעילותם הבלתי נגמרת שמטרתה לשמור על כדור הארץ בר קיימא.

עד לא מזמן אולי היה ניתן לראות בפוליטיקה של השהיה רק הגנה שמרנית על הסטטוס קוו. אך השאיפה להשהיה היא למעשה מטרה מרחיקת לכת. המינימליזם של המטרה, הניסיון לא להותיר טביעת רגל אקולוגית, תואם למקסימליזם של האמצעים (שינוי בהרגלי הצריכה, התזונה, הלבוש, החימום והתנועה). כנראה שהאמירה של הסופר ג'וזפה תומאסי די למפדוזה מעולם לא הייתה נכונה יותר: "הכול חייב להשתנות כדי שהכול יישאר כפי שהוא".

כעת אנו כבר יודעים שאין דבר שאפתני יותר מן השמירה על הסטטוס קוו. האם ניתן לחשוב על מפעל אנושי אחד בהיסטוריה שהיה שאפתני אפילו במעט כמו המאמצים של המיקרובים לשמור, יום אחר יום, על העולם בשיווי המשקל הבלתי טבעי שלו? אך בואו לא נדבר על דברים בנאליים כאלה, יש פצצה מתחת לשולחן, והיא עומדת ...

הערות שוליים

[1][†] Jacques Derrida, *The Politics of Friendship*. Verso 1997

↑[2] פרנסואה טריפו, היצ'קוק / טריפו. בבל, 2004

↑[3] Déborah Danowski and Eduardo Viveiros de Castro, *The Ends of the World*. Polity, מצוטט אצל: 2016

↑[4] James Lovelock, *The Ages of Gaia: A Biography of Our Living Earth*. Oxford University Press, 1988

↑[5] Bruno Latour, *Facing Gaia. Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Polity Press, 2017

↑[6] Lovelock, *The Ages of Gaia*, p. 19

↑[7] Giorgio Agamben, *The Kingdom and the Glory. For A Theological Genealogy of Economy and Government*. Stanford University Press, 2011

↑[8] Hans Magnus Enzensberger, *Normale Wunder*. In: Ders., *Zwanzig Zehn-Minuten-Essays*. Berlin: Suhrkamp 2012

↑[9] Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Berlin: Duncker & Humblot 2011

כריסטף פארט הוא פילוסוף וחוקר תרבות.
המאמר התפרסם לראשונה בכתב העת *Merkur*, תחת הכותרת: "Die Gesellschaft des Suspense" und der Katechon der Ökologie.
מגרמנית: עפרי אילני
